

Presentació del segon volum de la *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*

Barcelona, 5 de març de 2007

L'11 de febrer de 2003 vàrem tenir el goig de presentar en aquesta mateixa sala el primer volum de la història de la nostra corporació, redactat per Albert Balcells i per Enric Pujol, que anava des del 1907 fins a l'ensorrada provocada per la Guerra Civil i acabava fent una ràpida al·lusió al que en podríem dir «refundació» precària de l'Institut el 1942, gràcies a la iniciativa de l'antic president de la Mancomunitat de Catalunya Josep Puig i Cadafalch, eficaçment secundat per un jove professor de la Universitat de Barcelona, Ramon Aramon i Serra, deixeble de Pompeu Fabra i col·laborador en diverses tasques a l'Institut d'Estudis Catalans de la bona època. Aramon, com tants altres, havia quedat sense ofici ni benefici a partir del 1939, a causa de la dura depuració a què foren sotmesos els professors de la Universitat i de la supressió de l'Institut d'Estudis Catalans decretada per les noves autoritats, que el consideraven un niu de catalanisme i de tendències subversives, contràries a la unitat d'Espanya i al predomini de la llengua i la cultura castellanès propugnat per l'estat sorgit de l'aixecament civicomilitar del juliol del 1936, una de les primeres mesures del qual fou la supressió de l'Estatut de Catalunya, amb gran disgust de molts catalans de dreta que havien donat suport al règim de Franco, amb la vana esperança que aquesta col·laboració els permetria de mantenir una certa autonomia i de continuar la important tasca cultural que havia caracteritzat la Catalunya dels anys del Noucentisme.

Aquest segon volum de la *Història de l'Institut d'Estudis Catalans* que avui tenim entre les mans —redactat igualment per Albert Balcells i Enric Pujol, amb la incorporació d'un nou col·laborador, Santiago Izquierdo— comença recordant aquesta «refundació» difícil del 1942 i acaba pràcticament amb la reforma dels Estatuts i del Reglament del 1988, que permeté de rejuvenir els quadres de l'Institut i d'ampliar-ne la influència, bé que no hi manquen algunes referències a les vicissituds posteriors de la casa, que en tot cas hauran d'ésser objecte d'una altra recerca i una síntesi posterior, dificultada per la proximitat dels esdeveniments i per la complexitat cada cop més gran de les activitats de la nostra acadèmia d'acadèmies.

Com al primer volum, els autors han pogut comptar amb una paperassa considerable conservada a l'Arxiu de l'Institut, malgrat les maltempsades que no han afavorit gens la conservació íntegra de totes les actes ni de tota la correspondència generada al llarg dels anys —i menys encara de la documentació de tipus administratiu—, i, d'una manera especial, han pogut fer servir tot un conjunt de memòries de les tasques realitzades per l'Institut, en algun cas inèdites, com les dels cursos 1941-1942, 1942-1943 i 1945-1946, que publiquen íntegrament en un apèndix. D'altra banda, han utilitzat important informació procedent d'altres conductes, com ara de Miquel Coll i Alentorn —estudiat abans monogràficament per Albert Balcells—, de Ferran Soldevila —estudiat igualment amb molt de detall per Enric Pujol—, de Ramon d'Abadal —objecte d'una tesi important de Francesc Vilanova— i, d'una manera molt especial, de Joan Coromines, que, pel fet de viure exiliat o allunyat de Catalunya, deixà una extensa correspondència, en part publicada i en part inèdita, d'un interès extraordinari per al coneixement de múltiples aspectes de la vida de l'Institut (recordem que entre els seus corresponents hi ha Pompeu Fabra, Carles Riba, Lluís Nicolau d'Olwer, Josep M. de Casacuberta, Pere Bohigas, Francesc de B. Moll, Manuel Sanchis Guarner...). Balcells, Izquierdo i Pujol han tingut, doncs, més aviat el que els francesos en diuen *l'embarras du choix*, la dificultat d'escollir entre el nombrosíssim material al qual han tingut accés; lògicament, els calia resumir i triar si no volien convertir la seva obra en un inacabable seguit de citacions i de dades en el qual els arbres no permetessin de veure el bosc.

Tinc la impressió que hi han reeixit d'una manera molt especial al primer gran apartat, titulat «Els primers decennis sota el règim franquista (1943-1961)», en el qual sobresurt la personalitat forta i dominant del secretari general de l'Institut des del 1942, que, amb la seva tossuderia i la seva indefallent voluntat de servei a la causa perduda del catalanisme i de l'Institut que sintetitzava els ideals de Prat de la Riba i de la seva generació, va aconseguir de mantenir el foc colgat i de permetre que una institució bandejada i malvista per les autoritats continués tenint una presència clandestina o semiclandestina a l'interior i a l'exterior de Catalunya. Balcells, Izquierdo i Pujol posen en relleu, amb tota la raó, que Ramon Aramon i Serra —«el senyor Aramon», com li dèiem habitualment, o «el RAIS», com algú l'anomenava a causa de la manera com signava els articles de la *Gran enciclopèdia catalana*— va acumular un poder que mai no havia tingut ningú més a l'Institut, atès que per la força de les circumstàncies va haver d'exercir els càrrecs de secretari general perpetu —amb un president com Puig i Cadafalch, ja gran i que no intervenia directament en els afers de cada dia, o més

endavant amb presidents de torn, seguint la tradició de la casa, que pràcticament regnaven però no governaven—, de secretari de la Secció Filològica i de la Secció Històrico-Arqueològica —que durant molts anys feren les reunions conjuntes—, de responsable de totes les publicacions de la casa —de les quals feia de director i de corrector alhora— i de «relacions públiques» en actes socials, a l'hora de fer gestions de tota mena, en congressos celebrats a Catalunya i a l'estranger —sobretot, però no únicament, en actes de la Unió Acadèmica Internacional, que va donar a l'Institut una projecció que no podia tenir a l'Estat espanyol—, i de tant en tant amb anades al País Valencià i a Mallorca, en les quals combinava les visites a acadèmies locals amb els contactes amb nuclis intel·lectuals, com feia igualment a Barcelona a través dels Amics de la Poesia o del grup Miramar, impulsat pel seu amic Maurici Serrahima. Encara, a partir del 1945, Aramon esdevingué president —igualment perpetu, a la pràctica— de la nova Societat Catalana d'Estudis Històrics, durant algun temps l'única filial de l'Institut que es mantenia «operativa». A tot això hauríem d'afegir-hi la seva intervenció decisiva en la represa dels Estudis Universitaris Catalans, que permeteren la incorporació a la cultura catalana d'estudiants d'una universitat desballestada i castellanitzada, i en la creació de cursos de català i de literatura catalana per a estrangers, que tingueren també un paper decisiu per a la formació de lingüistes i d'historiadors de la literatura que s'ocuparen de temes catalans des de diverses universitats d'Europa i d'Amèrica i que hi feren deixebles.

Aquest primer capítol, que sovint es llegeix gairebé com una novel·la policíaca, és ple de sorpreses i de novetats. M'hi ha interessat d'una manera especial la referència que fan els autors a les excel·lents relacions entre l'Institut d'Estudis Catalans i la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que alguns historiadors de relleu han considerat —sense prou coneixement de causa— un cau de franquisme. A l'Acadèmia s'hi van celebrar reunions de la Societat Catalana d'Estudis Històrics i s'hi concentraren un bon nombre de membres de l'Institut: Agustí Duran i Sanpere, Lluís Faraudo, Josep M. López i Picó, Joaquim Carreras i Artau, Ramon d'Abadal, Jordi Rubió, Ferran Soldevila, Jaume Vicens Vives i Miquel Coll i Alentorn. També sorprendran algú les informacions sobre els contactes entre el Consell Superior d'Investigacions Científiques i l'Institut, propiciats per mossèn Higiní Anglès, que era membre de tots dos llocs, o la notícia que Jordi Rubió va demanar parer als seus col·legues de l'Institut abans d'acceptar el càrrec de cap de la Secció de Literatura Catalana al Consell de Barcelona. No podem oblidar tampoc —tot i que ja les coneixíem en part gràcies a treballs de

Francesc Vilanova i d'Albert Balcells— les múltiples gestions a Barcelona i a Madrid per aconseguir un reconeixement legal de l'Institut, que no havia d'arribar fins molt més endavant.

El capítol següent, més feixuc per al lector però igualment interessant, conté una àmplia informació sobre les vicissituds de l'Institut entre el 1962 i el 1977, és a dir, l'època en què s'aconseguí l'ajuda d'Òmnium Cultural i l'Institut pogué passar de l'estret pis de la Gran Via al casal del carrer de Montcada, l'antic Palau Dalmases, tot i que aviat l'hagué de deixar una llarga temporada a causa de la intervenció de la policia franquista, per ordre del governador civil de Barcelona, i l'època en què es féu una reforma dels Estatuts (1968), amb la creació de la nova Secció de Filosofia i Ciències Socials, que representà un inici de reconeixement públic i d'augment de l'activitat de la casa. Al final d'aquest període, després de la mort del general Franco i del començament de l'anomenada «transició», l'Institut fou reconegut oficialment pel Reial decret del 26 de novembre de 1976.

El capítol tercer i darrer, titulat «Vers la normalitat en democràcia i autonomia, 1978-1989», ressegueix un conjunt de fets que, d'una manera en realitat ben poc normal, dugueren a la integració de l'Institut dins una època caracteritzada pel recobrament d'un estatut d'autonomia superior al del 1932. La seva situació canvià, doncs, radicalment i calgué adaptar-se, no sense dificultats de tota mena, a les circumstàncies, que demanaven un rejuveniment de les estructures anquilosades per anys de resistència contra el poder establert i una redefinició de les tasques de l'Institut dins una societat ben diferent de la dels anys de la seva fundació. Les pàgines dedicades a aquesta època complexa, que va desembocar en els Estatuts i el Reglament del 1988 i que va consagrar el pes decisiu del president i del seu Equip de Govern —juntament amb el dels presidents de les seccions de l'Institut—, són segurament les més provisionals de l'obra, atès que, al costat de la nombrosa documentació conservada, hi ha la memòria oral de dotzenes de persones que poc o molt vam tenir una intervenció en aquests moments difícils, i estic segur que som molts els qui podríem completar episodis que ara només són apuntats o aclarir situacions que són explicades de segona mà. Jo mateix podria parlar d'alguna reunió, convocada si no vaig errat per Jordi Carbonell, que vam tenir durant la presidència del doctor Alsina i Bofill amb la finalitat de trobar fórmules per rejuvenir l'Institut i per donar orientacions al president de la Generalitat provisional, Josep Tarradellas, per dirigir els traspessos de servei previstos i aconseguir que l'Institut tingués un paper important en el món de la cultura. Encara recordo l'apassionament amb

què hi parlava el doctor Pere Domingo, antic president de l'Institut, que tenia por que des de Madrid adoptessin una actitud minimalista similar a la dels anys de la República. Aquest moviment renovador, que es proposava, entre altres coses, l'augment de membres de l'Institut i la substitució dels qui no podien treballar-hi a causa de l'edat o d'altres motius, quedà paralitzat quan el doctor Alsina i Bofill va ésser substituït per un altre president, Joan Ainaud, i va ser reprès, de diverses maneres, quan el president fou un altre dels qui desitjaven el canvi, Enric Casassas, que, entre moltes altres coses, es va esforçar per renovar les societats filials, per exemple, la Societat Catalana d'Estudis Històrics, bé que a l'hora de la veritat només es pogué aconseguir de donar vida a la seva Secció de Llengua i Literatura, que aviat fou invitada pel nou president de la Societat a constituir-se en una societat independent. Tant l'època de Casassas com la del seu successor, Emili Giralt, fou caracteritzada pels problemes de tipus econòmic, a causa de la manca de sintonia amb les autoritats del moment. Puc assegurar que, una mica abans, tant el primer conseller de Cultura de Jordi Pujol, Max Cahner, com el president de la Diputació de Barcelona, Antoni Dalmau, em van demanar —independentment, és clar— com ho podrien fer per aconseguir que l'Institut entrés en una via de modernització. També recordo molt bé una reunió de presidents de societats filials, en aquesta mateixa sala, en la qual vam haver de recordar al doctor Giralt que per resoldre les dificultats que hi havia amb la Generalitat calia fer servir la influència que tots plegats teníem al Parlament i als diversos òrgans de l'Administració, on tenien un gran pes membres de l'Institut —començant per Miquel Coll i Alentorn— i de les diverses societats filials. Per raons de moltes menes, les solucions no acabaven d'arribar, i fins i tot es parlà de la impossibilitat de pagar els sous als treballadors de la casa, cada cop més nombrosos, i de tirar endavant els programes i les publicacions previstos. En aquell moment em va tocar de fer valer les meves relacions a la Generalitat i vam arribar a un acord que va donar bon resultat: Emili Giralt va convidar un dia a sopar el president Pujol i li va demanar que fes una conferència a l'Institut. A partir d'aleshores, els recels del Departament de Cultura i de la Presidència de la Generalitat s'anaren esvaint, i es trobà una fórmula de finançament que permeté d'anar tirant, bé que l'economia continuà essent un problema de primer ordre durant els anys següents, i va arribar a un altre moment dramàtic quan el Govern de Madrid es resistia a pagar la subvenció promesa per a la reforma de la Casa de Convalescència, en un temps que ja queda fora d'aquest segon volum de la història de l'Institut.

No m'és possible d'allargar més aquesta presentació d'una obra tan rica i tan treballada, que a partir d'ara serà insubstituïble per conèixer de prop la cultura catalana del segle XX i per acostar-se als detalls més petits de les activitats, de les publicacions i dels projectes de l'Institut. El meu desig és, com esperen els autors d'aquesta síntesi, que tant els dos volums en bloc com les seves darreres pàgines, que ressegueixen breument la situació actual de la casa, serveixin «per a mostrar que l'Institut ha trobat el seu paper dins la societat actual i afronta els reptes del segle XXI amb la confiança que donen cent anys de trajectòria històrica al servei de la cultura catalana» (p. 352).

Josep Massot i Muntaner, membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans